
РОЗДІЛ 2

ПЕРЕХІД ОУН(Б) НА АНТИНІМЕЦЬКІ ПОЗИЦІЇ (1941–1942)

Невизнання німецькою владою чинності Акта від 30 червня 1941 р., рішення ставки фюрера від 16 липня 1941 р. про розчленування України і включення частини її земель до польського генерал-губернаторства і королівства Румунії і, нарешті, створення на більшій частині української території рейхскомісаріату Україна перекреслили плани українських націоналістів щодо відновлення української державності. Німецько-українське співробітництво, яке було реальним фактом у перші роки Другої світової війни, зайшло в глухий кут.

Брутальне ставлення Берліна до ідеї відновлення Української держави засуджувалося всіма українськими самостійницькими силами. Але рішучу позицію стосовно нацистської політики зайняла лише ОУН(Б). У документі “Організаційна справа й координація праці езекутиви” від 31 липня 1941 р., розрахованому лише на членів Проводу ОУН на ЗУЗ, наголошувалося: “Наше ставлення до актуальних німецьких потягань (відірвання Галичини, рейхскомісаріат) є наскрізь вороже”¹.

Разом з тим С. Бандера, Я. Стецько, інші керівні члени ОУН усвідомлювали, що кинути відвертий виклик нацистському режиму було б проявом авантюризму і могло підставити під завчасний удар націоналістичні сили. Реалістичніше було перечекати, а по закінченні війни розпочати боротьбу з новим окупантом “в таких формах, які вважатимемо за доцільні і правильні”². Такої позиції дотримувалося керівництво ОУН на ЗУЗ. В цілому з нею солідаризувався й провід ОУН(Б).

Впродовж серпня 1941 р. Я. Стецько та інші члени проводу ОУН за погодженням із С. Бандерою проводили переговори у столиці Третього рейху, аби остаточно з’ясувати позицію німецької сторони. Хоча керівники ОУН і вважали, що “рішуче не треба здавати позиції перед німцями”, проте з дипломатичних причин вони були змушені заявляти німецьким урядовцям, що ОУН “трактує Німеччину як союзну силу, що сьогодні бореться проти московського імперіалізму та може причинитися до його розвалу”³, натякаючи таким чином на можливість компромісу.

Зі свого боку, у Берліні, хоч і прийняли принципове рішення про недоцільність відновлення української державності, розглядаючи українські землі як “життєвий простір” для німецького народу, проте

не бажали з погляду військової доцільності розпочинати боротьбу з українськими націоналістами, справедливо вважаючи їх безкомпромісними противниками комуністичного режиму. Поліція безпеки інформувала своє керівництво, що “бандерівці вагаються: підпільна дія чи співпраця”⁴.

Тим часом перетрактації у Берліні між представниками ОУН(Б) і німецькими урядовцями йшли важко. Нацисти, хоч і відчували свою перевагу і бачили себе господарями становища, але не наважувались на радикальні заходи щодо керівного ядра і активу бандерівської організації. Німецькі вимоги, які фактично носили форму ультиматуму, стосувалися трьох питань. По-перше, ОУН не повинна вести у даний час партійної агітації, а має обмежитися загальноукраїнською пропагандою; по-друге, ОУН не буде пропагувати імена живих осіб; по-третє, ОУН дезавує “український уряд”, створений у Львові⁵.

Встановлюючи зазначені вимоги, нацисти прагнули дискредитувати ОУН(Б), підірвати її позиції серед національно-орієнтованого громадянства і, головне, відсунути на другий план питання української державності. Це був, так би мовити, кульмінаційний пункт переговорів між бандерівським проводом і Німеччиною. Якщо С. Бандера і Я. Стецько з тактичних міркувань могли б згодитися з двома першими пунктами німецького ультиматуму, то стосовно останнього пункту їх позиція була твердою і непохитною.

У меморандумі від 14 серпня 1941 р., надісланому німецькій стороні, керівники ОУН(Б) розгорнули чітку аргументацію, підштовхуючи Берлін до усвідомлення неможливості такого акту як дезавуація “Українського державного правління”, наголошуючи, що це матиме фатальне значення для німецької політики в Україні і взагалі на Сході Європи. Керманичі українських націоналістів нагадували своїм опонентам: “УВО, а згодом ОУН під проводом полк. Коновальця від початку свого існування співпрацювали з Німеччиною проти Польщі і Москви, знаючи, що Німеччина сприяє самостійній соборній Українській державі”. Вони також підкреслювали, що “свою зовнішньополітичну концепцію українські націоналісти будували на союзі України з Німеччиною”.

У меморандумі містилась також констатація того факту, що коли “за згодою Німеччини Карпатська Україна дісталася мадярам і ЗУЗ зайняли більшовики”, то ОУН не змінила свого ставлення до союзу з Третім рейхом. І зараз “ОУН іде на співпрацю з Німеччиною не зі страху й опортунізму, але в переосвідченні необхідності цієї співпраці для України”. Далі в цитованому документі йшлося про те, що “немає кращої запоруки і непохитності приязні” як та, що українська держава буде визнана Німеччиною. За таких умов “визнаний український уряд організуватиме негайно збройну силу — Українську армію, яка увійде у війну на боці Німеччини і буде вести її спільно з німецькою армією так довго, доки на всіх фронтах у сучасній війні Німеччина не переможе”⁶.

Однак у Берліні зажадали від ОУН(Б) повного прийняття своїх вимог. При цьому німецька сторона знову і знову нагадувала представникам бандерівського проводу, що створене на підставі Акта від 30 червня 1941 р. “Українське державне правління” є фактично самочин-

ним органом, який не виявляє волі українського народу. Однак Я. Стецько спростовував такі заяви і 23 серпня 1941 р. передав до відома нацистських урядовців документ у формі “Ствердження”, в якому доводив, що УДП у цілій своїй основі визнане широкими колами громадянства на всіх українських теренах та в середовищі еміграції, а тому “має правову основу” висловлювати волю українського народу⁷.

Ці та інші аргументи української сторони не справляли враження на німецьку владу. Її представники, а це були переважно чиновники другого плану, ігнорували всі подання ОУН(Б), а також інших українських політичних центрів. Тому можна припустити, що С. Бандера та його найближче оточення все виразніше відчували, що остаточний розрив із Німеччиною неминучий, бо з України надходили повідомлення про брутальну поведінку нацистської адміністрації на окупованих теренах.

Зокрема, у листі без підпису до “Славка”, який, імовірно, був адресований Я. Стецьку, піддавалися критиці дії німецької окупаційної влади і наголошувалося: “Пробуйте ще раз говорити з ними (тобто з німцями. — Авт.) поважніше, бо інакше прийдеться нам ту “співпрацю” таки залишити”⁸. Ця тема дуже гостро піднімалася і в листі до С. Бандери від 29 серпня 1941 р. Його автор пише: “Дальша наша співпраця з німцями досить небезпечна і сковзька. Не можемо практично вести двох політик: йти разом з німцями, а водночас [проводити] “нашу оунівську”⁹.

Хоча керманічі ОУН(Б), які перебували у статусі “піднаглядних” у столиці Третього рейху, ще не наважувалися на остаточний розрив із Німеччиною, проте провід ОУН на ЗУЗ десь на початку вересня 1941 р. видав “Зарядження” до крайового активу націоналістів. “Всі друзі і члени ОУН, — говорилося в цьому документі, — що мають організаційні функції від найвищих до найнижчих, всі друзі, що брали участь у проголошенні української державності, творенні її, всі бувші підпільники мають бути завжди напоготові і на острожі, бо можуть бути масові арешти”.

Далі в “Зарядженні” викладалися конкретні вказівки й поради членству ОУН щодо поведінки й практичних дій за умов очікуваних репресивних заходів з боку гітлерівців. Насамперед заборонялося будь-яке співробітництво з гестапо, котре розглядатиметься як зрада і беззастережно каратиметься. “Вся праця з окупантами, — підкреслювалося у документі, — це злочин, національна зрада. Не сміє бути співпраці там, де є заперечення України”.

Незважаючи на те, що провід ОУН на ЗУЗ ще не закликав своїх членів до відкритої боротьби з окупантами і попереджав, щоб зброю не вживали, перед крайовим активом ставилося завдання “примінитися до обставин, які витворюються”, “скріпити працю в терені” і, головне, — розгорнути роботу так, щоб не було “ані одного села, ні одного міста, ані одного більшого скупчення людей, ні одного підприємства, ні одного суспільного угруповання, де не було б нашого організаційного ядра”¹⁰. Якщо перевести ці рекомендації на мову військових, то йшлося про переведення націоналістичних організацій на готовність № 1.

Тим часом події на Східному фронті розвивалися досить успішно для німецької сторони. Хоча група армій “Центр” перейшла до оборони, проте на північному заході німецькі війська стрімко наближалися до Ленінграда, а на південно-західному напрямку вермахт вдало розгортав широкомасштабну операцію стосовно оточення радянських військ у районі Києва. З огляду на сприятливий перебіг військово-політичних обставин у Берліні нарешті вирішили покінчити з самостійницькими устремліннями ОУН(Б) і попередити інші політичні сили українства щодо неприпустимості будь-якої критики німецької політики стосовно українського питання або прагнення чинити опір окупаційній адміністрації.

7 вересня 1941 р. арештували керівника Північної “похідної” групи ОУН(Б) М. Климишина. За кілька днів по тому — 12 вересня — відомий фахівець з українського питання, представник відомства А. Розенберга і ОКВ при штабі групи армій “Південь” професор Г. Кох зустрівся у Берліні зі С. Бандерою, Я. Стецьком і В. Стахівим. У категоричній формі німецький чиновник зажадав “відкликати публічно Акт 30 червня”¹¹. Оскільки згадані вище діячі відмовилися від такого кроку, то 15 вересня 1941 р. органи німецької поліції здійснили арешти активістів бандерівської організації та остаточно призупинили діяльність похідних груп ОУН. За даними, оприлюдненими в нелегальному часописі ОУН “Бойовик” (жовтень 1942 р.), всього було взято під варту 1500 осіб. Серед затриманих перелічувалися С. Бандера, Я. Стецько та інші чільні діячі ОУН(Б). Спочатку вони були переведені до спеціальної тюрми гестапо у Берліні, а звідти в 1942 р. переміщені до спеціального політичного блоку в концтаборі Заксенхаузен, де перебували до осені 1944 р.

Рішучі заходи німецької влади до певної міри дезорієнтували й дезорганізували членство ОУН(Б) як у дистрикті “Галичина”, так і в рейхскомісаріаті Україна. За словами відомого діяча ОУН Є. Стахіва, діями нацистів бандерівська ОУН “фактично була знищена”, а серед “неарештованих членів Організації була страшна депресія”¹². Хоч ці твердження можуть здатися дещо перебільшеними, але вони підкріплюються іншими джерелами. Так, у листі від 30 вересня 1941 р. до генерал-хорунжого В. Петріва (Прага) начальник військової канцелярії Державного центру УНР (Варшава) полковник М. Садовський писав: “Мені здається, що вже почався початок кінця справи ОУН. З усіх кінців генерал-губернаторства приїжджі твердять, що почалися арешти всіх оунівців — мельниківців і бандерівців, у Кракові також”. А в наступному листі згаданий автор ще раз підтвердив, “що влада почала ліквідовувати ОУН і оунівців”¹³.

Арешти активу ОУН(Б) і обмеження діяльності взагалі всіх національно-орієнтованих сил українства були лише частиною широкомасштабних заходів німецької влади, спрямованих на боротьбу проти будь-яких форм опору на захоплених українських землях. Про це, зокрема, свідчить наказ штабу ОКХ Німеччини від 16 вересня 1941 р. про придушення “комуністичного повстанського руху”. Нацистів дуже турбувала та обставина, що з широкого невдоволення населення України окупаційною політикою, крім комуністів, можуть скористатися й інші політичні сили, зокрема націоналісти, щоб, “приєднавшись до

комуністичного повстання, викликати утруднення для німецьких окупаційних властей”¹⁴.

Встановлення окупаційного режиму в Україні, брутальні дії нацистської адміністрації особливо болісно сприймалися тими політичними течіями українства, котрі пов'язували свої сподівання на відновлення української державності з політикою Третього рейху. Особливо показовими в цьому контексті здаються роздуми відомого письменника У. Самчука. У своїх спогадах, згадуючи осінь 1941 р., він писав: “Наближається перша зима цієї війни, настрої понурий, невиразний... вже не було й сліду захоплення “визволенням”, розмови виключно про “контингенти”, замкнені млини, чотириста грамів зерна на душу і вмираючих полонених. Наростав опір — понурий і тяжкий, сильно пахло підземною силою”¹⁵.

Серед українських самостійницьких сил лише ОУН(Б) виявилася здатною переглянути свою позицію стосовно Німеччини. Незважаючи на понесені кадрові втрати, бандерівці зуміли зберегти своє організаційне ядро і наприкінці вересня — на початку жовтня 1941 р. провели на околицях Львова I конференцію ОУН для обговорення ситуації, що склалася внаслідок репресивних дій німецької адміністрації. Учасниками цього нелегального зібрання були: “урядуючий” провідник М. Лебедь (Максим Рубан), котрий заміщав заарештованого С. Бандеру, Д. Мирон (Орлик), І. Клімів (Легенда), В. Кук (Юрко, Леміш), М. Степаняк (Дмитро Дмитрів, Сергій) та інші.

Всі присутні дійшли до узгодженого висновку, що нацистська Німеччина, мабуть, прагнучиме в майбутньому перешкоджати створенню Української самостійної соборної держави (УССД). На їхню думку, ще не було повної впевненості в тому, чи посилять німці репресії проти націоналістів, чи дадуть можливість членам ОУН працювати легально на ділянках громадського, культурно-освітнього і господарського життя.

Виходячи з аналізу ситуації, конференція прийняла такі рішення: перевести основну частину кадрів ОУН(Б) на нелегальне становище і перейти до підпільної роботи; з німцями у конфлікт не вступати і не вести відвертої антинімецької пропаганди; всебічно використовувати можливості для легальної діяльності на окупованій території. Учасники конференції сходилися на тому, що Німеччина повинна виграти війну проти СРСР і за цих умов ОУН має бути готовою до того, щоб вести тривалу політичну і дипломатичну боротьбу з німцями за створення незалежної України¹⁶. Питання організації збройного опору нацистам не розглядалося, сама думка про такий крок здавалася авантюрою.

Незабаром після згаданої конференції провід ОУН(Б) надіслав своїм територіальним осередкам “Інструкцію до переведення в життя цілості діяльності ОУН” (ч. 5—41). Цей документ був складений в обережних висловах, щоб не спровокувати нацистів на додаткові репресивні заходи проти націоналістів. У ньому, зокрема, наголошувалося: “впродовж найближчих зимових місяців діяльність ОУН буде звернена у бік політичного та організаційного опанування суспільно-національного активу України, а через нього — народних українських мас для справи боротьби за суверенність українського народу на українській землі”.

Характеризуючи наступний час як “період мобілізації та підготовки українських революційних сил для дальшої боротьби за самостійну соборну Українську державу”, провід ОУН(Б) звертав увагу своїх місцевих організацій на те, що “всякі місцеві і частинні акції назовні, що доводять до конфліктів з теперішньою військовою і політичною владою в Україні і унеможливають нормальну внутрішню працю в організаційних клітинах, є недоцільні”¹⁷.

Про найближчі плани і позицію ОУН(Б) у цей період свідчать і матеріали вже згаданого часопису “Бойовик” (ч. 1, жовтень 1941). В них, зокрема, наголошувалося, що Революційний провід виходить на самперед з того, що потрібно перш за все розраховувати на власні сили. Однак при цьому ОУН(Б) вважатиме своїми союзниками всі ті народи, котрі борються проти Москви. У часописі ставилося й питання про необхідність організації в недалекому майбутньому української армії. У зв’язку з цим одним із першочергових завдань націоналістів мав стати військовий вишкіл кадрів. Зокрема повідомлялося, що від початку війни було розгорнуто 37 військових вишколів для підготовки від 300 до 500 осіб старшинського і підстаршинського складу, але більшість цих вишколів була ліквідована нацистами.

У підготовчих заходах ОУН(Б) важливе значення надавалося підготовці кадрів не лише у власних структурах, але і з використанням можливостей окупаційної влади. Як згадував колишній функціонер ОУН Б. Казанівський, провідник ОУН на ЗУЗ Іван Климів “намагався заснувати сітку ОУН в українській поліції в цілому краї під окремим проводом”. За його словами, “поліційна сітка ОУН підлягала військовому референтові ОУН, часом мав з нею зв’язок референт СБ”¹⁸. Приділялася увага й проникненню націоналістів у підрозділи української допоміжної поліції в східній частині окупованої України. Восени 1941 р. один з обласних проводів ОУН на ЗУЗ надіслав повітовим провідникам вказівки про те, що “українська національно-свідома молодь повинна масово добровільно зголошуватись у кадри української поліції” на СУЗ. При цьому підкреслювалось, що потрібно, щоб із кожної станції ОУН (тобто села. — Авт.) зголосилося щонайменше 10 осіб, списки яких мають подаватися до обласного проводу ОУН(Б)¹⁹. Отже, не випадково саме підрозділи української поліції стали важливою складовою формування Української повстанської армії навесні 1943 р.

Проте німецька адміністрація швидко зреагувала на плани українських націоналістів щодо використання допоміжної поліції у власних інтересах і почала вживати заходів для припинення діяльності ОУН у цьому напрямку. Так, 14 листопада 1941 р. командувач оперативного тилового району групи армій “Південь” у своїх вказівках наголосив, що створювані з місцевих жителів допоміжні підрозділи поліції та вартівничі команди “ні в якому разі не повинні мати ознак будь-якого українського формування майбутнього”, бо вони слугують “виключно німецькій меті”. Він також підкреслив необхідність перешкоджати проникненню до поліційних підрозділів бандерівської та іншої пропаганди²⁰. Саме тому німці залучали в допоміжну поліцію росіян та представників інших національностей.

Характер переорієнтації політики ОУН(Б) на рубежі 1941—1942 рр. був складним, і його не слід спрощувати. Цей крок дався українським

націоналістам нелегко. Він не був одноактним, провідний актив пройшов нелегкий шлях роздумів і вагань, адже мова йшла про принциповий перегляд старого курсу, якого тривалий час дотримувалася ОУН (а до того й УВО) у стосунках із Німеччиною, і пов'язаних з ним сподівань. Перехід на антинімецькі позиції міг завчасно штовхнути ОУН(Б) на збройний конфлікт із Третім рейхом — у той момент, коли Організація до цього не була готова. У розпорядженні проводу на кінець 1941 р., за даними відомого діяча ОУН—УГВР М. Прокопа, було лише 12 тис. членів і 7 тис. юнацтва. Слід було рахуватися і з тією обставиною, що група провідних членів ОУН на чолі з С. Бандерою перебувала в ролі заручників німецької влади.

Перехід ОУН(Б) на нелегальне становище, за словами відомого націоналістичного діяча та історика Л. Шанковського, був неоднозначно сприйнятий членством ОУН(Б). Як зазначає Л. Шанковський, у цей час від ОУН “відійшла певна кількість членства, що не уявляла собі можливості боротьби проти німців у час, коли вони борються проти більшовиків”. Не тільки окремі члени ОУН(Б), а й представники інших політичних середовищ українського громадянства були збентежені намірами нового керівництва проводу ОУН(Б) перейти в опозицію до німецької влади в Україні. Так, відомий діяч УНР І. Феценко-Чопівський вважав, що не треба йти на загострення відносин із німцями й рекомендував Державному центру УНР “стояти осторонь”²¹. Такої ж точки зору дотримувались ОУН А. Мельника і оточення П. Скоропадського.

Незважаючи на втрати, яких вони зазнали від дій німецької поліції у вересневі дні 1941 р., бандерівські організації, перейшовши на нелегальні рейки роботи, продовжували активно діяти у німецькому заплілі, особливо у центральних і східних областях України. Це не лишилося непоміченим для нацистських спецслужб. У звіті про діяльність ейнзатцгруп на півдні СРСР за жовтень 1941 р. відмічалась висока активність бандерівців, які рішуче виступають за самостійну Україну і фанатизм яких посилюється “глибоким національним почуттям”. А 14 листопада 1941 р. поліція безпеки й СД Німеччини у черговому повідомленні констатувала, що бандерівська ОУН “розгортає, як завжди, найбільшу діяльність”²². Антинімецьку спрямованість дій ОУН(Б) відмічав у своєму повідомленні від 15 листопада 1941 р. на ім'я генерала В. Сікорського й один з керівників польського збройного підпілля — генерал Грот-Ровецький. При цьому він іменував бандерівців “безкомпромісною незалежною молоддю”²³.

За таких обставин гітлерівці вирішили здійснити додаткові заходи проти бандерівської ОУН, а водночас ще раз нагадати самостійницьким колам українства про ті наслідки, які випливатимуть зі спроб чинити опір німецькій політиці в Україні. 25 листопада 1941 р. органи поліції безпеки й СД, дислоковані в рейхскомісаріаті, отримали наказ такого змісту: “Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у рейхскомісаріаті, мета якого створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані й після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники”²⁴. Через брак інформації важко встановити кількість репресованих членів ОУН(Б), але з огляду на конспіративний характер діяльності бандерівських організацій їхні втрати мали бути меншими, ніж у вересні 1941 р. Єдине,

що певно відомо, так це загибель чільного діяча ОУН(Б) М. Лемика, котрий мав очолити націоналістичний рух на Харківщині.

Під удари гітлерівців у цей час потрапили й члени мельниківської ОУН. На відміну від бандерівців, вони легально працювали на ділянках “самоуправного адміністративного і громадського життя”. Особливий погром вчинили німці у Києві. 12 грудня 1941 р. було затримано членів редакції газети “Українське слово” на чолі з І. Рогачом. Були взяті під варту й інші активні мельниківці. Змушений був перейти на нелегальне становище керівник мельниківської ОУН в рейхскомісаріаті О. Ольжич. Військовий референт ПУНу генерал М. Капустянський терміново від’їхав до Франції. Через деякий час нацисти арештували активну діячку ОУН(М) О.Телігу. Чимало тих, хто потрапив в лабеті гестапо, були розстріляні.

Хвиля затримань і репресій, яка прокотилася українськими землями, все ж таки не переконала помірковані українські самостійницькі сили в необхідності зійти з платформи політичного співробітництва з Третім рейхом. Навпаки, 14 січня 1942 р. на адресу А. Гітлера було надіслано лист за підписами Головного отамана військ УНР А. Лівичького, президента Української національної ради у Києві М. Величківського, голови Генеральної ради українських комбатантів генерала М. Омеляновича-Павленка, президента Української національної ради у Львові митрополита А. Шептицького, Голови ПУНу А. Мельника. У цьому документі поруч із деякими критичними закидами у бік німецької політики стосовно України містилося щире запевнення: “провідні кола України готові до тіснішого співробітництва з Німеччиною з тим, щоб вести боротьбу зі спільним ворогом спільними зусиллями німецького і українського народів і встановити справді новий порядок в Україні і в усій Східній Європі”²⁵.

У стані очікування перебувала у цей час й ОУН(Б), яка хоч і відійшла від співпраці з нацистами, проте остаточно не визначилася з планами на майбутнє. Як пише у своїх споминах вже згадуваний Є. Стахів, наприкінці 1941 р. він привіз із Берліна “урядуючому провіднику” М. Лебедю таємну інструкцію від С. Бандери. В цьому документі члени Проводу ОУН(Б) застерігалися від того, “щоб не провадити ніяких акцій проти німців — антинімецькі виступи шкідливі”, й наголошувалося, що “треба якимось направити українсько-німецькі стосунки”²⁶.

Члени проводу ОУН(Б) з розумінням поставилися до застереження свого лідера, але не могли ігнорувати й того факту, що вже з початку 1942 р. на окупованих теренах України активізувався комуністичний підпільно-партизанський рух, ширилися стихійні виступи населення, котре не бажало терпіти гніт гітлерівських окупантів. За таких обставин бандерівці могли залишитися осторонь антифашистського руху опору, який поступово набирив сили на українських землях.

Отож у квітні 1942 р. під Львовом відбулася II конференція ОУН(Б), яка розглянула поточний політичний момент і завдання Організації. Високе зібрання визнало “близьку можливість збройної боротьби за українську державність в слушний час”, якщо СРСР буде розбитий або ж Німеччина виснажить. Одним із пріоритетних завдань ОУН мало стати “творення і розбудова власних політичних і військових сил”. Однак поряд з цим висувалося застереження, щоб енергія на-

роду не вилилася в партизанщину, але оформилася в широкий всенародний рух. Ставилось завдання не дозволити націоналістам “плестися у хвості та допускати випередити себе стихійним виступам мас або московсько-більшовицькій та іншій роботі”, а зосередитись голов­но на організації та мобілізації сил на всіх ділянках боротьби за українську державність²⁷.

Конференція хоча й засудила колоніальну політику Німеччини стосовно України, але визнала, що головним фронтом боротьби є боротьба з московським імперіалізмом. При цьому підкреслювалось: “на середніх та східних українських землях критику колоніальної політики поєднуємо з боротьбою проти московсько-більшовицьких впливів, проти пропаганди партизанщини, санкціонованої московським імперіалізмом”²⁸.

Були також сформульовані завдання ОУН на західноукраїнських землях: “а) розбудова революційно-визвольних сил і політичне вироблення кадрів; б) піднесення політичної активізації мас шляхом розгортання боротьби за українську державність та зацікавлення справами осередніх і східних земель, зокрема боротьбою там із внутрішніми агентурними фронтами”.

Учасники конференції зійшлися на тому, що необхідно використати усі можливості, котрі сприятимуть відновленню української державності, і висловились за створення “великого фронту боротьби понево­лених народів сходу і заходу Європи”. Конференція категорично вислови­лася стосовно інших політичних течій українства. В її постановах наголошувалося: “Боремося проти всяких форм партійництва, отаманії та відкопування старих віджилих політичних угруповань”. Щодо мельниківців, то їх ОУН(Б) мала поборювати “як опортуністичну дрібну міщанську агентурну групу, що вносить розлад в українське самостійницьке життя в боротьбі за соборну Українську державу”²⁹.

Підсумовуючи результати II конференції ОУН(Б), можна дійти висно­вку, що її рішення у порівнянні з рішеннями попередньої конференції стали певним кроком уперед стосовно вироблення політики та стратегії у боротьбі за Українську самостійну соборну державу (УССД). Однак і тепер збройна боротьба проти німецького окупанта відсувалася на непевний час — до його виснаження. Основні завдання ОУН(Б) на зовнішньому фронті боротьби зводилися до виступів “проти мос­ковсько-більшовицьких впливів, проти пропаганди партизанщини”. На “внутрішньому українському фронті” головні зусилля мали концен­труватися на розбудові “незалежних сил” і об’єднанні всього народу “під прапором однієї ідеї, одного проводу і однієї організації”, на поборюванні “орієнтації на чужі сили”, ліквідації різних “агентурних груп”.

Слушною, на наш погляд, є думка про згадану конференцію відомого діяча мельниківської ОУН Я. Гайваса. Критично ставлячись до закидів бандерівців у бік мельниківців, він у своїх спогадах писав: «Мусили ще пройти довгі місяці, щоб керівні елементи ОУНСД рішилися на активну боротьбу проти німців. Поки що мова була про “критику німецької колоніальної політики”»³⁰.

Зміни, що відбулися в позиції ОУН(Б) після II конференції, не залишилися поза увагою німецьких спецслужб. В інформаційних оглядах поліції безпеки й СД Німеччини з окупованих східних областей

відмічалось, що коли у зимовий період 1941–1942 рр. головне значення надавалося розширенню мережі та вдосконаленню внутрішньої структури ОУН, то з весни 1942 р. перед бандерівськими територіальними організаціями ставляться, так би мовити, й “активні завдання”: опір і саботаж усіх заходів окупаційної влади, проникнення в її адміністративні установи, проведення курсів політичного та військового вишколу кадрів³¹.

Таким чином, час від осені 1941 р. по весну 1942 р. слід, на нашу думку, розглядати як період роздумів і вагань у визначенні позиції ОУН(Б) щодо Німеччини та виробленні такої політики і стратегії, яка б дала змогу бандерівській організації утримати чільні позиції в національно-визвольному русі та в боротьбі за УССД. Це був час, коли відбувався процес збирання організаційних сил, розпорошених німецькими арештами та діяльністю “похідних” груп на сході України, коли робилися спроби закласти в цьому регіоні організаційні клітини ОУН(Б).

Незважаючи на той факт, що українським самостійницьким силам не вдалося на зламі 1941–1942 рр. виробити узгоджену позицію у ставленні до Німеччини та у баченні форм і способів боротьби за УССД, у документах нацистської поліції безпеки й СД, які кожні два тижні надходили до Берліна з окупованих східних областей, з’явилася узагальнена назва національно-визвольних змагань як “українського руху опору”. Його складовими частинами, на думку німецьких експертів, були ОУН(Б) і ОУН(М), а також формація отамана Т. Боровця-Бульби, котрий зв’язував себе політично з Державним центром УНР. Найбільш активною рушійною силою руху опору визнавалися бандерівці та бульбівці. Хоча німці й відмічали опозиційність мельниківської ОУН щодо їх політики в Україні, але, на наш погляд, із числа мельниківців до учасників українського руху опору можна віднести лише тих членів ОУН(М), котрі гуртувалися навколо О. Ольжича. Що стосується голови ПУНу А. Мельника та його найближчого оточення, то вони впродовж 1942–1943 рр. залишалися фактично на пронимецьких позиціях, пов’язуючи саме з Третім рейхом заповітні мрії на здобуття УССД.

В інформаційних повідомленнях поліції безпеки й СД Німеччини час від часу згадувався й колишній гетьман П. Скоропадський. Але очолюваний ним рух не мав жодної політичної вартості й перспективи. Його прихильники нерідко твердили: “Україна буде або з гетьманом на чолі або не буде жодною”. Честолобні надії певний час плекало й середовище Державного центру УНР на чолі з А. Лівіцьким, очікуючи, що саме їм німці дадуть дозвіл на формування українського уряду.

Не заперечуючи в цілому того, що політичні сили, очолювані П. Скоропадським і А. Лівіцьким, стояли в цілому на самостійницьких позиціях, треба визнати, що вони в роки війни жодної боротьби за УССД не вели, за виключенням Т. Боровця-Бульби.

Усвідомивши і визнавши факт існування українського руху опору на окупованих українських землях, німецька влада від початку намагалася не допустити консолідації його основних частин. Вона прагнула поглиблювати розбіжності між ними, штовхати їх на взаємне поборовання одна одною. До того ж, й українська сторона не змогла висунути зі своїх лав діяча, котрий був би здатний інтегрувати сили опору під прапором визвольної боротьби. У зв’язку з цим доречно навести

слова відомого діяча УПСР С. Довгаля, який в листі від 12 січня 1942 р. на ім'я генерала В. Петріва писав: “Ми не маємо авторитетів, щоб навколо їх єднатися. Авторитети довго витворюються. Та й вони потребують організації для реалізації намірів”³².

Найактивнішою силою в українському русі опору була, безумовно, бандерівська ОУН, авторитет якої на західноукраїнських землях постійно зростав. Члени ОУН(Б) вели велику організаційну, політичну і пропагандистську роботу в центральних, південних і східних регіонах України. Однак у правовому аспекті бандерівці виглядали менш легітимними репрезентаторами української державності у порівнянні, наприклад, з гетьманом П. Скоропадським чи Державним центром УНР. У свідомості тогочасних українських політиків бандерівський рух нерідко асоціювався з “національним більшовизмом”, а його лідери не користувалися визнанням і пошаною серед української політичної еліти.

У відповідності з постановами II конференції ОУН бандерівські осередки розпочали в умовах цілковитої таємності здійснювати підготовчі заходи щодо розгортання в майбутньому — за сприятливих умов — власних збройних сил. Ця робота з різною інтенсивністю велася як в дистрикті “Галичина”, так і на теренах рейхскомісаріату Україна, головним чином на Волині—Поліссі, де вже існували збройні підрозділи “Поліської січі” Т. Боровця-Бульби. За свідченнями колишнього обласного провідника ОУН Буковини А. Галицької (Мотрі), відповідно до вказівок проводу ОУН(Б) ставилося завдання об’єднати кожні три села в куц (15—45 озброєних осіб), створити в кожному повіті рухливу сотню бійців, а в кожній окрузі — курінь у складі трьох-чотирьох сотень³³.

Як показав на допиті в НКВС УРСР (січень 1945 р.) один з відомих командирів УПА Ю. Стельмашук (Рудий, Кайдаш), вже у липні 1942 р. у нього відбулася розмова з провідником ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківським (Охрім, Клим Савур), а після неї — зустріч із крайовим військовим референтом В. Івахівим (Сом, Сонар). Перед Ю. Стельмашуком, який у той час був військовим референтом Ковельської округи ОУН на Волині, були поставлені такі завдання: підготуватися до проведення старшинських вишколів кадрів, посилити військове навчання членів ОУН, підібрати кандидатури на командирські посади у майбутній військовій окрузі “Турів” УПА—Північ³⁴.

Велика увага у підготовчій роботі зверталася на збирання і маґазинування зброї, набоїв та іншого спорядження. В одному з німецьких документів, наприклад, повідомлялося, що 2 травня 1942 р. на таємній нараді бандерівського керівництва Рівненської області було поставлене завдання “переглянути і прочистити найближчим часом усю заховану зброю”³⁵. Одним із прикладів зазначеної діяльності може бути наказ повітового провідника “Ігоря” (терен ПЗУЗ) від 22 травня 1942 р. керівному складу підпорядкованих ОУН(Б). У цьому документі висувалася вимога впродовж двох тижнів забезпечити збирання зброї на підконтрольній території і зосередити всі бойові засоби в руках “військових провідників”³⁶.

У середині літа 1942 р., як повідомляє В. Косик, “ОУН Бандери вже мала в розпорядженні більше 600 бойовиків, що могли стати яд-

ром майбутньої повстанської армії”³⁷. Процес формування націоналістичних “боївок” підтверджують і документи радянського партизанського руху. Так, в одній з доповідних записок партизанів до Українського штабу партизанського руху (УШПР) повідомлялося, що вже з початку 1942 р. на Рівненщині створюються націоналістичні загони чисельністю від 50 до 300 бійців. При цьому діють вони потаємно, майже підпільно. Лише з червня 1942 р. діяльність згаданих формувань стає більш помітною, але спрямовується вона в основному на заготівлю продовольства. Водночас підкреслювалося, що бандерівці часто маскуються під радянських партизанів³⁸.

Цікаві відомості про військову роботу ОУН(Б) на Волині—Поліссі подає у своїх спогадах один із командирів мельниківських загонів М. Данилюк (Блакитний). У звіті до свого керівництва від 30 вересня 1942 р. він писав, що бандерівські командири на відтинку Дубно—Кремінець І. Климишин (Крук) і Д. Казван (Черник) “ще й не думають про відкриту боротьбу загонами. Орієнтуються лише на боївки по містах і селах, а в крайньому випадку на диверсійні акції, атентати, але й те в обмеженому числі”³⁹. Правда, й мельниківські командири не дуже активно виявляли себе на фронті боротьби з німецькими окупантами.

Був змушений визнати невисоку бойову активність “боївок” ОУН(Б) й колишній “урядуючий” провідник М. Лебедь. У своїй післявоєнній праці, присвяченій УПА, він писав, що влітку 1942 р. все-таки мали місце з боку бандерівців “поодинокі збройні зудари з німецьким наїзником”. Але вони, за його словами, були “здебільшого не голосні, щоб не виявити джерела”⁴⁰.

На початку літа 1942 р. провід ОУН(Б) оприлюднив свою позицію стосовно поточного моменту і деяких планів на майбутнє. Це знайшло відображення у “Слові Організації українських націоналістів у першу річницю проголошення самостійності Української Держави у Львові дня 30 червня 1941 року”, яке широко розповсюджувалось у Західній Україні. В ньому аналізувалися підсумки діяльності ОУН(Б) від початку війни, окреслювались найближчі наміри й завдання. Зокрема зазначалося, що коли почалася війна, то бандерівські організації “партизанськими діями” включилися у фізичне знищення “московсько-жидівського окупанта” і, задекларувавши створення Української Держави, розпочали організувати громадське і господарське життя на звільнених від більшовиків територіях.

Однак, наголошували автори “Слова”, антибільшовицькі дії ОУН(Б) не були з розумінням сприйняті “західним визволителем”, і він включив Україну в «колоніальну систему “Нової Європи”», відкидаючи саму думку про право українського народу на самостійне існування. При цьому зазначалося, що німці прагнуть нав’язати українському народу одну ідею — “ідею праці”, звичайно, на користь Третього рейху.

Така політика, на думку ОУН(Б), ставила українство в тяжке становище і вимагала від нього стати до оборони від нового наїзника. Але в той час, коли на фронті ще йде бій з “московсько-більшовицьким окупантом”, — говорить у “Слові”, — політичний розум наказує нам виждати”. І далі наголошується: “Ми не ведемо сьогодні на барикади, не йдемо у фізичний бій з новими господарями України за здобуття те-

риторії”, бо “нашим першим ворогом є таки Москва, байдуже, чи сьогодні ще вона червона, чи завтра вже буде біла”⁴¹.

Не важко усвідомити, що “Слово Організації українських націоналістів в першу річницю проголошення самостійності Української Держави у Львові дня 30 червня 1941 року” було однією з чергових спроб вплинути на німецьке політичне керівництво і спонукати його змінити своє ставлення до українського питання. Особливо розраховував провід ОУН(Б) на те, що в Берліні звернуть увагу на тезу, що першим ворогом українських націоналістів “є таки Москва”.

Німецька влада не обійшла увагою зазначений документ ОУН(Б), і в середині липня 1942 р. в часописі “Дойче Україне Цайтунг”, який широко розповсюджувався в Україні, з’явилася стаття під назвою “Дві політики у відношенні України”. Німецька сторона зреагувала не так, як на це, мабуть, розраховували бандерівці. Нацисти усвідомили, що українські націоналісти, вважаючи своїм головним ворогом московський імперіалізм, до закінчення війни ніколи не підуть на безкомпромісну боротьбу з Третім рейхом. Риторика на зразок “прийде час — і мільйони нас стануть до бою”, якою користувалася ОУН(Б), не лякала німців.

Автори вищезгаданої статті насамперед провели паралель між двома німецькими політиками стосовно України — в 1918 р. і в 1941 р. і, піддавши критиці першу, зазначали, що вона виявилася короткозорою і зазнала поразки через те, що не була розрахована “на довгу мету і на великий простір”. Інша справа, наголошувалося у статті, сучасна німецька політика в Україні, яку проводить А. Гітлер. Ця політика “не працює обіцянками” і ґрунтується на тому, “що по більшовицькому опустошенні треба буде багатолітньої завзятої праці, щоб цей край знову піднести та включити його в круг європейської цивілізації”. За існуючих обставин німецька політика в Україні визначається в першу чергу “потребами фронту тотальної боротьби і будучності Європи”. Тому українці, на думку німців, не повинні захоплюватись “романтичними думками” про власне державне будівництво, а мають докладати всіх зусиль, щоб “досягнути перемоги над більшовизмом і плутократією”, бо перед тим, як ставити дім, тобто будувати державу, треба “заложити фундамент”⁴².

Стаття “Дві політики”, на нашу думку, ще раз засвідчила непоступливість Берліна в українському питанні й викликала розчарування у провіді ОУН(Б). Цю публікацію із занепокоєнням зустріли інші політичні сили українства. Коментуючи її, вже згадуваний полковник М. Садовський із середовища УНР у листі до генерала В. Петріва зауважив: “Її написано в дуже неприхильному для нас тоні, щоб не сказати більшого. Не знаю, що сталося, але ще так недавно в німецькій пресі писалося про Україну й українську справу та еміграцію тільки в прихильних тонах”⁴³.

Та сталося те, що сталося. В Берліні розуміли, що всі антикомуністичні проводи українства, сповнені ненавистю до Москви і політично не сконсолідовані, не здатні виступити єдиним фронтом проти Німеччини на захист українських інтересів. Вражаючи успіхи німецької зброї на фронтах влітку 1942 р. надихали керівників Третього рейху на проведення в Україні такої політики, яка б відповідала німецьким

стратегічним інтересам. У такому контексті зробив чергову заяву в серпні 1942 р. рейхскомісар України Е. Кох. В ній зазначалося, що його завдання в Україні “наперед ясно і чітко визначені й не могло бути мови про будь-які експерименти”. Підкреслюючи необхідність застосування “болючих заходів” щодо непокірних, Е. Кох разом із тим закликав українське населення “довести пильною співпрацею і виконанням обов’язків, що для них боротьба проти більшовизму не є фразою”⁴⁴.

На відміну від інших керівних центрів організованого українства, провід ОУН(Б) не переймався моральними сентенціями, викликаними образливим ставленням Берліна до українських інтересів. Бандерівці завжди мало піддавалися емоціям, вони надавали першочергового значення не складанню широкомасштабних планів і заходів, а практичній діловій роботі, як то кажуть, “муравлиній праці”. Німецькі документи дають досить широке уявлення про діяльність бандерівських організацій у рейхскомісаріаті Україна. Особлива увага зверталася на розбудову організаційної мережі, яка мала охоплювати всю українську територію і за сприятливих умов могла б стати зародком майбутньої влади.

Велике значення надавалося проникненню членів ОУН(Б) до учбових команд української допоміжної поліції з тим, щоб пройти військовий вишкіл і отримати зброю та набої. Значні зусилля зосереджувалися на роботі серед жіноцтва, у молодіжному середовищі. З цією метою націоналісти заохочувалися займати посади шкільних інспекторів, учителів. Продовжувалося збирання і складування зброї, набоїв, іншого майна і продовольства. Поряд із цим у лісових хащах і гірській місцевості закладалися учбові центри — вишкільні табори, де проводилося військове навчання кадрів.

Учасників тих подій вражала масштабність пропагандистської діяльності ОУН(Б), яка мала наступальний характер, виховувала самостійників. При цьому наполегливо пропагувалася думка про те, що самостійну Українську Державу можна здобути лише зброєю, що німці, яких спочатку вважали визволителями з-під більшовицького ярма, є тепер пригнічувачами України. Ефективність багатьох форм діяльності бандерівської ОУН відмічали навіть її найзапекліші противники — представники радянського табору, котрі перебували на окупованій території. Зокрема, партійний і партизанський керівник Кам’янець-Подільської області С. Олексенко писав у звіті до ЦК КП(б)У і УШПР: “Я повинен сказати, що за два роки (1941—1943 рр. — Авт.) націоналісти в галузі організаційній досягли багато чого. Їм вдалося взяти під свій вплив майже всю Західну Україну. Повсюдно в них були агенти, були їхні організації. Непогано поставлена преса й друкована продукція”⁴⁵.

Коли ж ідеться про факти антинімецької діяльності бандерівців на весні та влітку 1942 р., то вони хоч і набули поширення згідно з інформаційними повідомленнями поліції безпеки й СД Німеччини, але зводилися переважно до актів пасивного спротиву і саботажу заходам німецької сторони, як-то: проти здавання сільськогосподарської продукції (і то частково. — Авт.), проти виїзду населення на роботи до рейху, проти участі в діяльності німецько-українських (окупаційних) установ тощо.

оч такі дії самі по собі й не становили серйозної загрози окупаційній політиці, але в сукупності з діяльністю радянських партизанів і підпільників вони підривали встановлений порядок. Тому вже впродовж квітня—травня 1942 р. німці завдали низку ударів по підпільних структурах ОУН(Б) на Волині—Поліссі. Зокрема, були закриті школи міліції у Рівному та Клевані, які вважалися “бандерівськими бойовими організаціями”. В районі Костополя на Рівненщині гітлерівцям вдалося захопити підпільні склади зброї, де зберігалося 12 кулеметів, 600 гвинтівок, 20 тис. снарядів, 254 тис. штук набоїв, інше спорядження⁴⁶. До рук нацистів потрапило також чимало організаційних матеріалів, велика кількість пропагандистської літератури.

В інформаційному повідомленні поліції безпеки й СД Німеччини від 22 травня 1942 р. з окупованих східних областей відмічалася велика робота, проведена бандерівським проводом стосовно розбудови власної організаційної сітки в генеральному комісаріаті Волинь—Поділля. Однак при цьому підкреслювалося, що внаслідок здійснення широкомасштабних поліцейських заходів дальший розвиток бандерівського руху у вказаному регіоні припинений. Разом із тим німці були змушені визнати, що пропагандистська діяльність націоналістів все-таки продовжується⁴⁷.

Одним із відомих центрів націоналістичного життя в цей час був Київ, де вели активну діяльність як бандерівці, так і мельниківці. У місячних звітах начальника поліції безпеки й СД у Києві за 1942 р. постійно повідомлялося про сепаратистські тенденції українських націоналістичних кіл, які широко пропагували ідею самостійності України⁴⁸. Німці час від часу завдавали ударів по націоналістичних осередках. Так, у третій декаді липня 1942 р. в центрі міста під час спроби арешту було смертельно поранено керівника київського крайового проводу ОУН(Б) Д. Мирона (Орлик). Однак, на відміну від комуністів, націоналісти не вели диверсійно-терористичної роботи проти німецьких окупантів.

Незважаючи на репресивні заходи окупаційної влади, бандерівці кожний раз демонстрували дивовижну здатність відновлювати зруйновані структури, поповнювати свої лави новими членами, активізувати свою діяльність. Зі свого боку, німці прагнули розібратися в стратегії і тактиці обох проводів ОУН, інших націоналістичних організацій, виявити їхні сильні й слабкі сторони, розробити найдоцільніші заходи боротьби з українським рухом опору. Нацисти усвідомлювали, що всі українські самостійницькі сили домагаються насамперед створення незалежної України, а тому їхня антинімецька діяльність підпорядкована цій меті.

У Берліні, звичайно, розуміли, що Німеччина настільки визнається ворожою силою українському націоналістичному руху, наскільки вона перешкоджає державницьким устремлінням націоналістів. Зокрема, в інформаційному повідомленні поліції безпеки й СД з окупованих східних областей за 10 липня 1942 р. були ретельно проаналізовані перехоплені документи ОУН. На їх підставі характеризувалися найближчі наміри та плани бандерівської організації. В повідомленні зазначалося, що, на думку націоналістів, “війна несе з собою ту вигоду, що Німеччина розіб’є старого ворога України — Москву. Проте, з іншого боку, невигода полягає в тому, що та ж Німеччина вороже ставиться

до суверенної Української Держави”. Експерти СД так викладали вказівки ОУН(Б) своїм територіальним осередкам: “1. Щоб не розпилювати власні бойові сили, вести активну боротьбу проти однієї Москви. 2. Стосовно Німеччини дотримуватись такої тактики: проникати до органів влади, очікувати, заощаджувати сили, ніяких непотрібних, бездумних дій, але вести внутрішню й організаційну підготовку, ширити мережу ОУН, щоб кінець кінцем у визначений час можна було б сказати “останнє слово”. Водночас німці, порівнюючи мельниківців і бандерівців, відмічали, що останні від початку відкрито виступали проти Німеччини⁴⁹.”

За німецькими оцінками, основні сили бандерівської ОУН у рейхскомісаріаті Україна в цей період гуртувалися навколо двох основних центрів: один із них був у генеральному комісаріаті “Волинь—Поділля” (це — Крайовий провід ОУН на ПЗУЗ на чолі з Д. Клячківським); другий — у східній Україні (це — Крайовий провід ОУН на Північно-Східних українських землях з центром у Києві, який після загибелі Д. Мирона очолював А. Сак). До цієї інформації слід додати, що активно виявляв себе і Крайовий провід ОУН на Південно-Східних українських землях із центром у Дніпропетровську, яким після від’їзду в Галичину З. Матли керував В. Кук (Леміш).

Як свідчать документи, нацистські спецслужби в цілому були добре ознайомлені з основними положеннями програм, стратегією і тактикою всіх українських самостійницьких сил і мали у відповідний спосіб інформувати про це вище керівництво Третього рейху. Однак у Берліні не бажали зв’язувати себе з будь-якими політичними заявами стосовно майбутнього України до завершення війни, не кажучи про те, що реалізація зловісного плану “Ост” взагалі не залишала українцям шансів на державне існування. З огляду на зазначене українські політичні центри, в тому числі й провід ОУН(Б), не отримавши твердих запевнень щодо реалізації їхніх державницьких устремлінь, відмовлялися від тісного і активного співробітництва з німецькою владою на фронті боротьби з СРСР.

Активна діяльність бандерівських організацій на Волині—Поліссі створювала сприятливий ґрунт для розгортання у цьому регіоні спротиву окупаційній політиці. Як писав П. Мірчук, “вже після одного року побуту німців в Україні політично-психологічна мобілізація українського загалу до активної протинімецької боротьби була завершена”⁵⁰.

У вересні 1942 р. на окупованій території України розповсюджувалося звернення “урядуючого” провідника ОУН(Б) М. Лебедя “Друзі революціонери, члени Організації українських націоналістів”. У ньому в черговий раз критикувалась німецька політика в українському питанні. “Німеччина, — говорилося в цьому документі, — що вдавала союзника й “визволителя”, не хоче бачити Україну самостійною і соборною, не хоче, щоб існувала Українська держава, хоче зробити Україну своєю колонією, а український народ панщизняним невільником”.

У зверненні містилося застереження щодо Берліна і зазначалося, що німецький окупант “своєю безглуздою політикою поневолення, насильств і мордувань веде до своєї катастрофи”. Хоч згаданий документ не закликав до збройного повстання проти гітлерівських загарбників, однак у ньому наголошувалося на необхідності вести боротьбу

“спільними об’єднаними силами до розвалу імперіалізмів у союзі з іншими поневоленими народами”⁵¹, здобувати Українську самостійну соборну державу. Німці розцінили це звернення як ще одне підтвердження антинімецької позиції ОУН(Б), радянська ж сторона вважала його пропагандистським трюком бандерівського проводу, одним із засобів завоювати прихильність українського населення.

Для розуміння характеру і масштабів націоналістичного руху в цей період чималий інтерес становить доповідь одного з працівників апарату рейхскомісаріату Україна професора фон Грюнберга (10 вересня 1942 р.). Цей чиновник здійснив тривалу поїздку за маршрутом Рівне — Бердичів — Вінниця — Київ — Кіровоград — Дніпропетровськ — Запоріжжя — Кривий Ріг — Миколаїв — Херсон — Сімферополь — Севастополь і знову Рівне. Від своїх колег у генеральному комісаріаті “Київ” фон Грюнберг отримав інформацію про діяльність українських націоналістів у столиці України, він же, зокрема, відзначив надзвичайну активність бандерівського руху, який створює свої центри та розповсюджує свій вплив у трикутниках міст Київ — Вінниця — Полтава і Київ — Харків — Сталіно⁵².

Пильно відслідковуючи швидку еволюцію бандерівських організацій від політичних маніфестацій у бік активних дій під гаслом побудови незалежної України, нацисти намагалися зрозуміти, як далеко заїде цей процес, чи не зімкнеться він із діяльністю комуністичних партизанів і підпільників. Зазначені новації в тактиці ОУН(Б) гітлерівці пояснювали тією обставиною, що на початку літа 1942 р. відбулося підписання союзних договорів між Великою Британією, США і СРСР про спільну боротьбу з Німеччиною та її союзниками в Європі. З огляду на такий перебіг обставин, на думку німців, провід ОУН(Б) “намагається також наблизити націоналістичний український рух до більшовицького” і в зручний час збройно виступити проти окупантів.

В інформаційному повідомленні поліції безпеки й СД Німеччини з окупованих східних областей від 23 жовтня 1942 р. констатовалося, що бандерівські організації “по відношенню до більшовицьких банд дотримуються доброзичливого нейтралітету” і що “бандерівський рух зайняв різку позицію проти Німеччини, прагнучи до того, щоб усіма засобами, також шляхом збройної боротьби, домогтися незалежності України”⁵³.

Якщо ж спробувати проаналізувати згадану інформацію на тлі відомих фактів, то можна побачити, що експерти СД припустилися двох помилок: по-перше, бандерівські організації на той час практично не мали контактів із більшовиками, а “доброзичливий нейтралітет” існував певний час між УПА “Поліська Січ” Т. Боровця-Бульби й радянськими партизанами; по-друге, окремі збройні акції українського руху опору проти окупаційної адміністрації були на той час справою бульбівців. Отамана “Поліської Січі” німці вважали “бандерівським функціонером” і командиром “великої банди” в околицях м. Сарни.

Разом з тим радикалізація усіх форм українського руху опору була достеменним фактом, і це стосувалося, звичайно, й ОУН(Б). Однак про широку збройну боротьбу з гітлерівськими окупантами мова ще не йшла. Ця проблема перебувала, так би мовити, в “інкубаційному” періоді. Але бандерівці були надзвичайно активні та винахідливі. Так,

17 жовтня 1942 р. німецька поліція здійснила операцію з арешту членів бандерівської організації в Харкові. В ході акції було заарештовано 11 членів ОУН(Б), виявлено підпільну типографію, конфісковано багато пропагандистських матеріалів, 14 скринь зі шрифтом. СД також відмічало, що бандерівці планували “проведення диверсійних і терористичних актів”. Не позбавлений інтересу і той факт, що діяльність згаданої бандерівської організації німці пов’язували з розкритою ними “нелегальною комуністичною групою”, котра робила спроби залучити “українських націоналістів для своєї мети”⁵⁴.

Побоювання поліції безпеки й СД стосовно можливості спільних дій націоналістів і комуністів в рамках антифашистського руху опору поділяв і рейхскомісар Е. Кох. 17 листопада 1942 р. він надіслав до генерального комісаріату “Дніпропетровськ” директиву. В ній зазначалося, що внаслідок невдоволення націоналістичних кіл українства німецькою політикою існує тенденція до їх “зближення з бандами більшовицького походження”, а такий процес “був би у вищій мірі небажаним”. Намісник фюрера відкидав будь-які надії українських націоналістів на те, що “політика німецького керівництва” в Україні може змінитися, і закликав своїх підлеглих не допускати необдуманих дій проти українського населення, щоб у нього не з’явилось “відчуття несправедливого поводження з ним”. Але це були порожні слова, бо Кох наголошував: “колективні заходи проти населених пунктів, де має місце опір німецьким розпорядженням, будуть необхідними й повинні в майбутньому здійснюватися з усією строгістю”⁵⁵.

Рух українських націоналістів привертав увагу й союзників гітлерівської Німеччини. Так, у доповідній записці служби інформації королівської Ради міністрів Румунії за 1942 р. поряд із діями радянських партизанів згадується й діяльність “української незалежності”, яка у своїй роботі переслідує таку ж мету, що й “партизани”, тобто прагне до збройної боротьби проти окупантів. При цьому підкреслюється, що “бандерівщина” в східній Україні є по суті комуністичною дією, “крайній націоналізм” використовується комуністами за нинішніх обставин як зручна вивіска. Румунські експерти також відмічали, що, хоч бандерівські організації “не приступили ще до масових терористичних дій, тим часом відомо, що на території України, окупованій німецькими й союзними військами, засвідчені терористичні дії, спрямовані проти ізольованих німецьких і румунських з’єднань”. Щодо тактики боротьби націоналістів і комуністів проти окупантів, то вона різниться в тому, що “бандерівці виступають за напад на окупантів у той момент, коли вони будуть послаблені”, а “комуністи зацікавлені в тому, щоб “партизанські організації” приступили негайно до дій для ефективної допомоги в справі розгрому противника”⁵⁶.

У той же час ситуація на окупованих українських теренах ставала для гітлерівців усе більш загрозливою. Експерти батальйону пропаганди вермахту на південній ділянці Східного фронту (осінь 1942 р.) з тривогою відмічали, що події в Україні загрожують “прийняти такий зворот, який поставить під питання всі перемоги й жертви у війні проти Радянського Союзу”, а це “може вплинути на конечність війни”. Наголошуючи на тому, що перед українським народом стоїть питання “його національного і фізичного існування”, німецькі фахівці робили

висновок, що невдовзі німецькі й українські інтереси можуть остаточно розійтися. Такий перебіг подій приведе до того, що українці займуть ворожу позицію стосовно Німеччини, а це буде адекватно підтримці ними “більшовизму або незалежного від даної державної форми російського імперіалізму”, матиме далекосяжні наслідки для цієї війни, для майбутнього рейху та Європи⁵⁷.

Таким чином, цілком закономірно, що нацистська політика в Україні не тільки продовжувала сприяти розширенню і поглибленню комуністичного партизансько-підпільного руху, але й фактично штовхала на шлях збройного опору діям окупаційної адміністрації націоналістичні сили, засадничо вороже налаштовані до більшовиків. Антикомуністичні проводи українства, хоч і прагнули не допустити стихійного зриву своїх “низів” проти нацистів, але все частіше усвідомлювали, що цей процес навряд чи вдасться зупинити.

Вже йшлося вище, що на початку 1942 р. провід ОУН(Б) усвідомив: перебіг подій у війні Німеччини з СРСР та окупаційна політика нацистів рано чи пізно змусять українських націоналістів стати на шлях збройного захисту самостійницьких устремлінь, перейти від демонстрацій до практичних дій. Необхідно було зважити і на той важливий факт, що на захоплених нацистами українських землях поступово набирає сили радянський партизанський рух, а на Волині—Поділлі поряд із польськими та червоними партизанами діяли загони “Поліської Січі” Т. Боровця-Бульби, які у свідомості місцевого населення часто кваліфікувалися як “українська партизанка”.

Зі свого боку, бандерівський провід завжди вважав і твердо стояв на тому, що самостійницькі прагнення українського народу до збройних дій мають оформитись у вигляді регулярної військової сили. Тож не випадково вже невдовзі після вступу до Львова в кінці червня 1941 р. німецьких військ крайовий провідник ОУН на ЗУЗ І. Климів (Легенда) задекларував розбудову Української національної революційної армії (УНРА). Що стосується партизанських чи повстанських відділів, то вони в уявленні бандерівського керівництва асоціювалися в той час з анархією та безладом і, на його думку, могли бути корисними лише на короткий час. Досвід “отаманії” 1918—1920 рр. в Україні був гірким і повчальним.

Ось чому провід ОУН(Б) від самого початку був проти виступів у формі партизанських відділів. До того ж бандерівці мали рахуватися й з тим, що коли буде “українська партизанка”, то вона може сприйматися місцевим населенням як “червона партизанка” і це внесе плутанину в плани визвольної боротьби. Вже в червні 1942 р. була видрукувана листівка “Партизанка і наше ставлення до неї”, а в жовтні того ж року цей документ був продюкований повторно. В листівці від імені ОУН стверджувалося, що партизанський рух в Україні “має можливості розвою, бо ці можливості створює своєю політикою Німеччина”, яка “штовхає гарячіші елементи на шлях збройної боротьби”. Однак партизанський рух на українських землях, на думку ОУН(Б), не є справою українського населення, яке не хоче бути “зряддям чужих сил”. Партизани, як зазначалося в листівці, — це “агенти Сталіна і Сікорського”, через дії яких німці вдаються до масових репресій, спалення сіл, розстрілів цивільного населення.

З огляду на зазначене ОУН(Б) заявляла, що її ставлення до “партизанки активно вороже”. Завдання ж Організації полягає в тому, щоб “не дати нації по можливості по-геройському вмерти, але здобути на власній землі владу та стати врешті господарями тієї землі”. Тому ОУН застерігала “кожного перед вчинками, які не йдуть йому, але його вчорашнім та нинішнім гнобителям на добро”. За цих обставин єдино правильний шлях — не поспішати йти в партизани, адже “наш час ще прийде”, готуватися і об’єднуватися навколо Революційного проводу ОУН, бо “не партизанка сотень чи навіть тисяч, а національно-визвольна революція мільйонів” приведе до перемоги⁵⁸.

А в іншій листівці ОУН(Б) “Чому ми проти партизанки” знову наголошувалося: “сьогодні української держави партизанкою ми не збудемо”; головне завдання часу — це “з’єднання і підготування українських мас до рішального змагання цілого народу за українську державу”⁵⁹.

Свого ставлення до партизанки ОУН(Б) не змінювала тривалий час. У документі “До методів і форм нашої боротьби” (не раніше листопада 1943 р.) підкреслювалося, що організація УПА не суперечила негативному ставленню до партизанки, бо, на думку бандерівців, творення УПА “всупереч партизанці йшло по державній лінії — як регулярної армії”⁶⁰. І лише наприкінці 1944 р., коли ОУН залишилася сам на сам із радянським режимом, а водночас і УПА не змогла розгорнутися в регулярну армію, бандерівці були змушені визнати партизанку дійовим засобом боротьби з переважаючими силами ворога.

Серед причин, які спонукали ОУН(Б) в 1942 р. заперечувати партизанський рух, було й побоювання того, що втягування українського населення і націоналістичного активу в партизанку передчасно підштовхне їх на збройну боротьбу з німцями, що, як відомо, не відповідало тогочасним планам проводу ОУН(Б), призвело б до зриву заходів щодо мобілізації всіх сил і ресурсів на вирішальний бій за самостійну Україну у випадку виснаження імперіалістів Москви й Берліна.

Тим часом бандерівський провід намагався будь-що не допустити несвоєчасного зриву населення Волині—Полісся до збройного опору німецьким окупантам. Широко пропагувалася теза про неприпустимість для українців воювати на боці німців або ж червоних. На засіданні проводу ОУН(Б) пізньої осені 1942 р. було вирішено паралізувати всі спроби як нацистів “зробити з поневолених народів Сходу гарматне м’ясо у боротьбі за німецькі імперіалістичні цілі”, так і більшовиків “втягнути поневолені народи до боротьби в обороні російської імперії чи то у формі гекатомб (жертв) у рядах Червоної армії, чи то у формі партизанки на окупованих Німеччиною землях”. Замість цього ОУН закликала до мобілізації мас на боротьбу “зарівно як проти німецького, так і більшовицького імперіалізмів” і наголошувала, що це завдання в сучасний момент є “передумовою перемоги у визвольних змаганнях поневолених народів”⁶¹.

У контексті зазначеної позиції бандерівського керівництва діяв провід ОУН на ПЗУЗ. У жовтні 1942 р. від його імені на Волині—Поліссі розповсюджувалося звернення “Український народе!” У цьому документі, зокрема, зазначалося: “Не дай вивести себе з рівноваги. Не час тобі сьогодні на оружну боротьбу з наїзниками. Сьогодні виступ

твій скінчився б провалом, невдачею. Хай живі імперіалісти, що деруться за наші багаті землі, пожеруть себе до решти. Тоді прийде твій час, як вороги будуть валитися”⁶².

13 листопада 1942 р. провідник ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківський (Охрім) надіслав листа І. Литвинчуку (Максим, Дубовий), котрий очолював Сарненський надрайонний провід. У листі Охрім прискіпливо наставляв підлеглого, якої лінії поведінки слід дотримуватися. Зокрема зверталася увага на те, що гестапо через своїх агентів провокує “населення до виступів”, а тому необхідно виявляти максимальну обережність, не дати захопити себе зненацька, не дати народові “марно загинути”. Висувалася вимога ні в якому разі не виступати проти німців. “Всі сили, — говорилося у згаданому листі, — вжити на внутрішню консолідацію..., на фронт творення ще більших сил”⁶³.

Хоча провід ОУН(Б) і його територіальні структури на Волині—Поліссі, як уже зазначалося, прагнули уникнути збройної боротьби з німецькими загарбниками, але низовий націоналістичний актив час від часу був змушений давати збройну відсіч брутальним діям окупаційної адміністрації щодо місцевого населення. В сучасній українській історіографії, в історичній літературі української діаспори існує установлене твердження, що вже у жовтні 1942 р. на теренах Волині—Полісся активізувалася діяльність збройних підрозділів ОУН(Б), серед керівників яких були С. Качинський (Остап) та І. Перегійняк (Довбешка, Коробка).

Не заперечуючи можливості такого перебігу подій, слід разом із тим зауважити, що німецькі й радянські документи повідомляють переважно про антинімецькі виступи у цьому регіоні лише загонів УПА “Поліська січ” Т. Боровця-Бульби та червоних партизанів. При цьому, за німецькими даними, найбільшу активність виявляли саме партизани. Так, в інформаційному повідомленні поліції безпеки й СД Німеччини зі східних окупованих областей від 9 жовтня 1942 р. наголошувалося, що на Волині “бандитизм” сильно розповсюдився завдяки “активній участі комуністичних елементів”⁶⁴. У цей час на шпальтах місцевої преси генерального комісаріату “Волинь—Поділля” з’явилася й публікація під назвою “Болячка наших днів — бандитизм”. У ній засуджувалися дії червоних партизанів, якими керують “жидівські вожаки”, і підкреслювалось, що ці бандити “хочуть заколотити нашу напружену працю для перемоги, вони хочуть знищити ту впевненість у перемозі німецького меча, що її мають українці”⁶⁵.

Разом з тим німецька влада, звичайно, не оминала увагою й діяльність ОУН(Б) на ділянці організаційної праці, пропаганди, військово-підготовчої роботи. На теренах рейху органи гестапо впродовж жовтня—листопада 1942 р. здійснили арешт понад 210 членів бандерівського руху; затримання активістів ОУН(Б) здійснювалося постійно й на окупованій території України. Однак, як констатувало 27 листопада 1942 р. у своєму черговому донесенні гестапо, удари по бандерівських організаціях не привели до помітного і тривалого спаду активності ОУН, а розповсюджені останнім часом листівки “вже неоднозначно підбурюють проти Німеччини”. Більше того, як зазначалось у донесенні, “прихильники Бандери здійснюють замаху проти німців, зокрема проти членів поліції безпеки...”⁶⁶.

В останні місяці 1942 р. сталися великі зміни в характері бойових дій між збройними силами німецького блоку і Об'єднаних Націй. Наприкінці жовтня з'єднання 8-ї британської армії атакували позиції німців під Ель-Аламейном. 8 листопада у Південній Африці, на узбережжі Марокко і Алжіру, висадились англо-американські війська. 19 листопада перейшла у контрнаступ під Сталінградом Червона армія.

Значення цих подій для посилення всіх форм Опору на окупованих гітлерівцями та їх союзниками територіях важко переоцінити. Вони справили сильне враження й на український народ, котрий вже тривалий час чинив упертий спротив нацистським загарбникам. Ще у жовтні 1942 р. у доповіді німецького батальйону пропаганди на південній ділянці Східного фронту повідомлялося, що наступальні дії більшовиків, особливо тривалі бої під Сталінградом і ширші масштаби партизанської діяльності, розглядаються місцевим населенням «як слабкість німецького вермахту», а тому «явно відчуються зростаюче негативне ставлення до німців і зневіра до їхніх заходів»⁶⁷.

Чимало клопоту завдав окупантам перехід із Сумщини на Правобережну Україну, в райони білорусько-українського Полісся, двох найбільш потужних партизанських з'єднань під командуванням С. Ковпака і О. Сабурова. Німецька адміністрація усвідомлювала, що добре озброєні й чудово вишколені партизанські формування активізують усі форми антифашистського Опору, підніматимуть на збройну боротьбу з окупантами все більші маси українського народу. Німці не виключали, що червоні партизани своїми діями збуджують до антинімецького спротиву й націоналістичні сили.

Такого перебігу обставин нацисти не могли допустити й тому вважали своїм невідкладним завданням паралізувати будь-які спроби об'єднання, бодай тимчасового, всіх сил антифашистського руху Опору в Україні. Щонайперше німці звернули увагу на УПА «Поліську січ» Т. Боровця-Бульби і намагалися на переговорах з отаманом у кінці листопада — на початку грудня 1942 р. схилити його до спільної боротьби з червоними партизанами. Але досягти згоди щодо цього не вдалося. Бульба вперто наполягав на визнанні самостійності України й звільненні всіх українських в'язнів, включаючи С. Бандеру і Я. Стецька. Більше того, отаман попередив нацистів, що коли вони й надалі активно виступатимуть проти українського населення, «тоді ми змушені будемо, зрозуміло, перетворити наш нейтралітет в антинімецьку боротьбу»⁶⁸. Однак на цьому етапі німці не вважали за потрібне загострювати відносини з українськими самостійницькими силами на Волині—Поліссі, і шеф поліції безпеки й СД генерального комісаріату «Волинь—Поділля» доктор Пютц дав вказівки своїм підлеглим утриматися від арештів серед оунівців та інших прибічників українського націоналістичного руху⁶⁹.

Поряд із німцями інтерес до українських націоналістів у цей період почала виявляти й радянська сторона. Вже 3 грудня 1942 р. командир партизанського з'єднання О. Сабуров інформував УШПР, який у цей період дислокувався в Москві, що в районах Пінська, в лісах навколо Острога, Шумська, Мізоча виявлені великі групи українських націоналістів, керівництво якими здійснює Т. Боровець-Бульба. В радіограмі повідомлялося, що націоналісти нападають і роз-

броюють окремі групи партизанів, влаштовують окремі засідки на німців⁷⁰.

Зазначена інформація привернула увагу Москви. Про неї доповіли заступнику наркома внутрішніх справ СРСР І. Серову і начальнику ЦШПР П. Пономаренку. 11 грудня 1942 р. від імені ЦК КП(б)У і УШПР командирам партизанських з'єднань С. Ковпаку, С. Малікову і О. Сабурову була надіслана радіограма із завданням уважно розібратися зі станом і діяльністю загонів українських націоналістів у Житомирській, Рівненській та інших областях, встановити їхню чисельність, озброєння, стосунки з окупаційною владою тощо. Серед інших питань радянську сторону цікавила й можливість залучення українських націоналістів до боротьби з німцями⁷¹.

Розширення фронту антифашистського Опору в Україні спонукало й ОУН(Б) переглянути позиції, змінити вектор своєї політики стосовно збройної боротьби, терміново розглянути питання про розгортання власної військової сили, здатної у вирішальний час забезпечити практичними діями здобуття УССД. За цих обставин на початку грудня 1942 р. у Львові в умовах підвищеної таємності зібралася “військова конференція бандерівського проводу ОУН”. Як згадував відомий військовий працівник ОУН—УПА Л. Павлишин (Вовк, Ігор), у ній взяли участь “урядуючий” провідник М. Лебедь, члени Проводу ОУН(Б) І. Климів (Легенда) і Д. Грицай (Дуб, Перебийніс), котрий очолював військову референтуру, а також військові референти крайових проводів ОУН на ЗУЗ, ПЗУЗ і ОСУЗ Л. Павлишин, В. Івахів (Сом, Сонар) і М. Медвідь (Карпович). Присутні виявили повну солідарність стосовно необхідності форсувати створення збройних сил ОУН(Б), проте мали різні думки стосовно тактики та стратегії боротьби націоналістичного руху.

Зокрема, Л. Павлишин заявляв, що, маючи “під командою військо, можна було б торгуватися і боротися за самостійну Україну”. Але на тому етапі, вважав він, “воювати на два фронти — не час. Треба мати гнучку тактику і мудру політику”. Песимістичною виглядала позиція М. Медвідя, який стверджував, що створити “армію з затурканого загалу навряд чи вдасться”. До того ж, за його словами, самі “військові інструктори” не мають чіткого уявлення про те, яким має бути характер збройної боротьби ОУН. Медвідь висловив невпевненість, що таким шляхом вдасться вибороти незалежну Україну.

Однак переважна більшість учасників конференції дивилася у майбутнє з оптимізмом. Між Німеччиною і СРСР точилося криваве протиборство, яке неодмінно мало знесилити обидві сторони й дати шанс українським самостійникам. Тому Легенда рішуче висловився за необхідність створити “сильну армію з усіма родами військ, справжні збройні сили ОУН”. Він підкреслив, що “тільки силою і тотальним спротивом більшовикам завоюємо собі визнання і славу”. На його думку, збройна боротьба ОУН мала вестися й проти німців, але головним ворогом були більшовики.

Аналогічних поглядів дотримувався й В. Івахів. За його словами, “вже давно назріла потреба захисту”, бо німці з допомогою поляків нищать і грабують українців на Волині—Поліссі, а “волиняни і поліщукі створюють відділи самооборони”. Він підтримав І. Климіву, заявив-

ши, що треба “готувати населення до спротиву більшовикам”, бо саме такою тактикою ОУН послабить свого найпершого ворога і змусить повірити в себе не тільки Європу, але й світ. Івахів прямо сказав: “Давайте створимо повстанчу армію! Цим ми утремо носа різним партизанам, що нишпорять по лісах ... Будуть збройні сили, тоді не тільки поляки, а й німці почнуть боятися нас”.

“Урядуючий” провідник М. Лебець, хоч і був противником будь-якого збройного зриву ОУН, втім визнав необхідність приступити до створення власних збройних сил, але вважав, що цю роботу слід вести дуже обережно. Зокрема, він звернув увагу присутніх на потребу термінового вироблення гнучких засад збройної боротьби: “Коли і з ким воювати, за яких умов? Яку тактику вибрати: партизанську чи польову, армійську?”.

Конференція ухвалила постанову, в якій відзначалося, що час, коли німці та більшовики воюють, “треба використати для широкої роботи по створенню збройних сил ОУН”. В документі також підкреслювалося, що “все боєздатне населення повинне стати під знамена ОУН для боротьби проти смертельного більшовицького ворога”, а члени Організації мають обійняти командні посади в майбутніх військових з’єднаннях”⁷². Сам М. Лебець, згадуючи минувшину, у своїй книзі про УПА зазначив, що “у грудні 1942 р. Провід Організації видає наказ тереновому проводові Волині переорганізувати існуючі вже дрібні збройні відділи та організувати широко розплановану самооборонну боротьбу українського народу”⁷³. Так було зроблено надзвичайно важливий, але ще не остаточний крок на шляху щодо переведення “ідеї в чин”.

Тим часом німецька поліція, яка пильно стежила за радикалізацією бандерівського руху, впродовж грудня 1942 р. завдала чергового удару по осередках ОУН(Б). Зокрема, тільки на території Німеччини було затримано 50 прихильників “нелегального руху Бандери”. У Львові нацистам вдалося заарештувати 18 бандерівських активістів, а 4 грудня 1942 р. було схоплено члена проводу ОУН(Б) Я. Старуха (Синій, Стяг) і вже згаданого І. Климів (Легенда), котрий невдовзі загинув на допиті в гестапо. Німці також встановили факти проникнення членів бандерівських організацій до підрозділів української поліції у Львові⁷⁴. До активу німецької поліції слід також віднести затримання у Львові чільних працівників Головного військового штабу ОУН Д. Гриця (військовий референт проводу), О. Кузьмінського (інструктор бойової підготовки), В. Ковальського (начальник військової школи у Мостах Великих)⁷⁵. Однак паралізувати діяльність ОУН(Б) гітлерівцям не вдалося.

Таким чином, період від серпня 1941 р. по грудень 1942 р. в діяльності ОУН(Б) став часом перегляду Організацією власної позиції стосовно Німеччини і вироблення такої політичної лінії, яка започаткувала рішучий перехід бандерівської ОУН від співробітництва до опозиції німецькій владі, а згодом і до збройної боротьби з Третім рейхом у тих формах, які вважалися доцільними з погляду інтересів націоналістичного руху. В цьому контексті нам здається слушною думка відповідального працівника штабу військової округи УПА “Заграва”, а потім й “УПА—Північ” Р. Петренка (Омелько, Юрко). У своїх спогадах він

Розділ 2. Перехід ОУН(Б) на антинімецькі позиції (1941–1942)

зазначає: “В культосвітній праці, в національному усвідомленні українського населення цих просторів (тобто Волині—Полісся. — Авт.) в своїй правді, в розбудові кадрів ОУН пройшов майже цілий 1942 р.”⁷⁶ За дотримання умов ще більш строгої секретності й конспірації велася аналогічна робота ОУН(Б) в Галичині.

І наостанку слід зауважити, що націоналістичний рух опору впродовж 1942 р. хоч і набув антинімецької спрямованості, але не виявлявся в активних формах, які б створили реальну загрозу німецькому окупаційному режиму. Ця діяльність, як правило, мала переважно характер підготовчих заходів до майбутнього виступу та широкої пропаганди своїх політичних цілей і намірів. Теза про те, що “в час, коли на Сході стоять ще мільйонні більшовицькі армії, всяка наша збройна акція проти німців була б поміччю Сталіну”⁷⁷, втілювала в собі головну ідею, якою керувалася в своїй діяльності ОУН(Б) у 1942 р.